

JOSEF SLOWÍK

Speciální pedagogika

2., AKTUALIZOVANÉ A DOPLNĚNÉ VYDÁNÍ

PEDAGOGIKA

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Slowík, Josef

Speciální pedagogika / Josef Slowík. -- 2.
aktualizované a doplněné vydání. -- Praha : Grada,
2016. -- 168 stran
ISBN 978-80-271-0095-8 (brožováno)

376

- speciální pedagogika
- učebnice

376 - Výchova a vzdělávání zvláštních skupin osob
[22]

37.016 - Učební osnovy. Vyučovací předměty.
Učebnice [22]

JOSEF SLOWÍK

Speciální pedagogika

2., AKTUALIZOVANÉ A DOPLNĚNÉ VYDÁNÍ

PEDAGOGIKA

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

*Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována ani šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude **restně stíháno**.*

PhDr. Josef Slowík, Ph.D.

**SPECIÁLNÍ PEDAGOGIKA
2., aktualizované a doplněné vydání**

Vydala Grada Publishing, a.s.
U Průhonu 22, 170 00 Praha 7
tel.: +420 234 264 401, fax: +420 234 264 400
www.grada.cz
jako svou 6361. publikaci

Odpovědný redaktor Martin Hrdina
Sazba a zlom Antonín Plicka
Návrh a realizace obálky Antonín Plicka
Počet stran 168
Vydání 2., 2016

Výtiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a.s.

© Grada Publishing, a.s., 2016
Cover Photo © allphoto.cz

ISBN 978-80-271-9426-1 (ePub)
ISBN 978-80-271-9425-4 (pdf)
ISBN 978-80-271-0095-8 (print)

OBSAH

Předmluva	9
1. Speciální pedagogika v systému humanitních oborů	11
Z historie péče o osoby s postižením	11
Současné pojetí, obsah a cíle speciální pedagogiky	15
Vývoj a profilace oboru speciální pedagogika	17
Mezioborové vztahy a interdisciplinární spolupráce v přístupu ke znevýhodněným osobám	19
Použitá literatura	20
2. Člověk s postižením ve společnosti	21
Norma a normalita	22
Vada, porucha, postižení, handicap	26
Postoje společnosti k lidem se znevýhodněním	29
Integrace a inkluze	31
Rodina s postiženým členem	34
Vzdělávání jedinců s handicapem	36
Práce a zaměstnání pro znevýhodněné osoby	39
Právo a lidé s postižením	41
Sociální péče, sociální podpora a sociální služby	43
Použitá literatura	45
3. Prevence, diagnostika, terapie a poradenství ve speciální pedagogice	47
Příčiny vzniku poruch, vad, postižení a handicapu	47
Možnosti prevence	51
Základy speciálněpedagogické diagnostiky	52
Náprava, terapie, kompenzace a rehabilitace u jedinců s postižením	55
Zmírňování důsledků postižení a vyrovnávání příležitostí pro znevýhodněné osoby	58
Poradenství pro klienty s handicapem	58
Použitá literatura	59
4. Speciální pedagogika osob s postižením zraku	61
Zrakové postižení	61
Výchova a vzdělávání osob s postižením zraku	65
Specifika života lidí se zrakovým handicapem	68

Možnosti a předpoklady inkluzivního začleňování zrakově handicapovaných osob do společnosti	69
Kazuistický příběh	70
Použitá literatura	70
5. Speciální pedagogika osob s postižením sluchu	73
Sluchové postižení	73
Výchova a vzdělávání osob s postižením sluchu	78
Specifika života lidí se sluchovým handicapem	82
Možnosti a předpoklady inkluzivního začleňování sluchově handicapovaných osob do společnosti	83
Kazuistický příběh	84
Použitá literatura	85
6. Speciální pedagogika osob s narušenou komunikační schopností	87
Vady a poruchy řeči	87
Alternativní formy komunikace	94
Specifika života lidí s narušenou komunikační schopností	95
Kazuistický příběh	96
Použitá literatura	96
7. Speciální pedagogika osob s tělesným postižením a zdravotním oslabením	99
Tělesný handicap a zdravotní oslabení	99
Rozvoj osobnosti jedinců s tělesným postižením	105
Specifika života lidí s tělesným a zdravotním znevýhodněním	106
Možnosti a předpoklady inkluzivního začleňování tělesně handicapovaných osob do společnosti	107
Kazuistický příběh	108
Použitá literatura	109
8. Speciální pedagogika osob s mentálním postižením	111
Mentální postižení	111
Výchova a vzdělávání osob s mentálním handicapem	117
Specifika života lidí s mentálním postižením	119
Možnosti a předpoklady inkluzivního začleňování mentálně handicapovaných osob do společnosti	121
Kazuistický příběh	122
Použitá literatura	123
9. Speciální pedagogika osob s dílčími deficity	125
Poruchy učení	125
Lateralita	131
Lehká mozková dysfunkce a syndromy ADD a ADHD	133

Specifika vzdělávání a rozvoje osobnosti jedinců s dílčími deficity	134
Kazuistický příběh	135
Použitá literatura	136
10. Speciální pedagogika osob s poruchami chování, narušenou sociální adaptací a sociálním znevýhodněním	137
Poruchy chování	137
Sociokulturní znevýhodnění a společenské menšiny	144
Možnosti a předpoklady inkluzivního začleňování osob se sníženou sociální adaptací a sociálním znevýhodněním do společnosti	146
Kazuistický příběh	146
Použitá literatura	147
11. Speciální pedagogika osob s kombinovaným postižením	149
Postižení více vadami, specifické kombinace vad a poruch	149
Specifika přístupu k jedincům s kombinovaným postižením	153
Kazuistický příběh	154
Použitá literatura	154
12. Speciální pedagogika osob v období senia	155
Postižení a handicap u starších lidí	155
Kvalita života a osobnostní rozvoj znevýhodněných osob v období senia	156
Specifika přístupu k seniorům se zdravotním postižením	158
Místo člověka ve společnosti v závěrečném období jeho života a paliativní péče	160
Použitá literatura	161

PŘEDMLUVA

Speciální pedagogika páří mezi relativně mladé obory a doposud si ji dokonce i mnozí studenti a odborníci v jiných humanitních vědách dokážou přinejlepším poněkud mlhavě spojit s problematikou zdravotního postižení a sociálního znevýhodnění. Situace se však postupně mění; s handicapovanými lidmi se v běžném společenském prostředí můžeme setkávat stále častěji – nejenom náhodně u lékaře, na ulici, v supermarketu, eventuálně v divadle nebo v kině, ale také ve škole či v zaměstnání. Nezřídka to bývá setkání značně rozpačité a překvapivé. Zároveň jsme svědky výrazných proměn společnosti ve smyslu sociální, ekonomické, etnické i kulturní diverzifikace, které nesouvisí jenom s přechodnými migračními vlnami a dalšími vnějšími vlivy, ale také s vnitrosociálními procesy a trendy. Především studenti – budoucí profesionálové v pomáhajících profesích – by si měli být dobře vědomi toho, že osobní setkání s různě odlišnými a znevýhodněnými osobami pro ně bude nevyhnutelnou zkušeností, na kterou je dobré se z odborného hlediska dobře připravit. Většina souvisejících studijních programů proto obsahuje alespoň základní kurzy speciální pedagogiky (nebo ze speciálněpedagogických disciplín vycházející), aby budoucí učitelé, sociální pracovníci, psychologové, ale třeba i zdravotníci získali přinejmenším elementární výbavu kompetencí potřebných v přístupu k jedincům s postižením a znevýhodněním.

Ani druhé vydání této učebnice nemá ambice postihnout celou oblast speciální pedagogiky vyčerpávajícím a detailním způsobem. Naopak, přináší opět stručný a přehledný nástin všech speciálněpedagogických oblastí, který řadě studentů postačí jako prvotní seznámení s touto problematikou, ostatním pak poslouží pro základní orientaci a jako východisko pro další systematické studium tohoto oboru. Pokud tato kniha komukoliv pomůže získat ucelený a srozumitelný pohled na speciální pedagogiku, nebo dokonce probudí zájem o hlubší vhled do představeného oboru, bude tím dostatečně naplněn její smysl i původní záměr. Úspěch prvního vydání a reakce mnoha jeho čtenářů během několika uplynulých let ukázaly, že to je záměr nejen dosažitelný, ale studentskou i odbornou veřejností velmi vítaný a ceněný. Nezbyvá tedy než věřit, že tento aktualizovaný a rozšířený text se setká s podobně vstřícným přijetím a že si udrží své místo mezi kvalitními a užitečnými publikacemi.

1. SPECIÁLNÍ PEDAGOGIKA V SYSTÉMU HUMANITNÍCH OBORŮ

Z historie péče o osoby s postižením – Současné pojetí, obsah a cíle speciální pedagogiky – Vývoj a profilace oboru speciální pedagogika – Mezioborové vztahy a interdisciplinární spolupráce v přístupu ke znevýhodněným osobám

Co je to speciální pedagogika? Snad jakési zvláštní odvětví pedagogiky? A v čem může být speciální? Takové otázky se nehoní hlavou jenom lidem, kteří se náhodou čas od času kdesi v médiích s tímto termínem setkají, ale velmi často třeba i studentům různých humanitních oborů, kteří si předmět s tímto názvem povinně zapisují do svého studijního plánu. Pojem **speciální pedagogika** se u nás přitom neobjevuje až v devadesátých letech minulého století, jak by se snad někdo mohl domnívat. Poprvé byl použit dokonce už před více než padesáti lety – a historie toho, čím se obor speciální pedagogiky zabývá, je vlastně stará jako lidstvo samo. Přesto můžeme speciální pedagogiku označit jako vědu poměrně velmi mladou, protože její odborné základy nejsou systematicky budovány zdaleka tak dlouho jako v některých jiných oborech, zejména v přírodních vědách.

Definovat a přesně vymežit oblast zájmu speciální pedagogiky není úplně jednoduché – mimo jiné i proto, že se jako mladá humanitní věda stále bouřlivě vyvíjí. V naší společnosti navíc nastaly na přelomu osmdesátých a devadesátých let minulého století výrazné společenské změny, které vývoj domácí speciální pedagogiky ovlivnily naprosto zásadně. Ovšem i v celosvětovém měřítku dochází v posledních letech k tomu, co nazýváme **změnou paradigmatu** v pohledu majoritní společnosti na člověka s handicapem. Z historického hlediska vlastně prožíváme období velmi dynamických proměn ve vztahu společnosti ke znevýhodněným jedincům.

Z HISTORIE PÉČE O OSOBY S POSTIŽENÍM

V každé době a v každém lidském společenství nacházíme stopy přítomnosti handicapovaných osob – lidí, kteří se s postižením buď narodili, nebo k němu

přišli například následkem vážného úrazu či onemocnění. Navzdory rozporuplnému a v některých obdobích velmi negativně vymezenému vztahu většinové společnosti k jejím znevýhodněným členům se můžeme se stopami pomoci a péče o jedince s postižením setkávat odnepaměti. Potřeba a snaha léčit nemoci a napravovat vady či poruchy je stará stejně jako nemoci a postižení. Mohli bychom spíše spekulovat o primitivnosti, nebo vyspělosti této péče v nejstarších obdobích lidských dějin, ale nepochybně bychom přitom vždy současně sledovali historický vývoj medicíny. Tam, kde žádná léčba ani náprava možná nebyla, nastupovaly mnohdy alespoň pokusy zabránit zhoršování stavu nemocného či postiženého člověka a zajistit mu co možná nejvyšší kvalitu života, který byl samozřejmě v důsledku nemoci nebo postižení mnohdy výrazně zkrácen.

V odborné speciálněpedagogické literatuře (např. Kocurová, 2002; Lechta, 2010) se často setkáváme s periodizací **přístupů společnosti k handicapovaným osobám** podle jednotlivých historických období; ve skutečnosti jde spíše o charakteristické a **převládající tendence** v postojích společnosti ke znevýhodněným jedincům nebo skupinám v konkrétních dějinných etapách, protože škála projevů chování nepostižených lidí k takto odlišným jedincům byla vždy pestřejší a ne zcela jednoznačná (Titzl, 2000).

Represivní přístup

Období nejstarších civilizací (starověk) bývá spojováno se zbavováním se nemocných a jakkoliv postižených členů společnosti (zabíjením slabých dětí, které by nevydržely tvrdou výchovu, byla známa např. starověká Sparta). Je pravda, že likvidace handicapovaných jedinců, případně tvrdá **represivní opatření** vůči takovým lidem (jejich zneužívání, zotročování apod.) patřily v té době prokazatelně mezi velmi rozšířené jevy a vzhledem k úrovni a zvláště malé dostupnosti speciální lékařské a výchovné péče to není ani příliš překvapující. Tehdejší realitu však nelze zjednodušit na představu evolučně nižší sociální vyspělosti populace; v dochovaných dokumentech o zákonných systémech starověkých civilizací (Mezopotámie, Babylon, Řecko, Řím) nacházíme například velmi přísná opatření zaručující pro různě postižené jedince povinnou ochranu a péči nejen ze strany jejich rodinných příslušníků, ale v případě potřeby i od obce nebo státu. Řada archeologických nálezů dokládá, že i ve starověku přežívali někteří velmi těžce postižení lidé, vyžadující vysokou míru péče a pomoci, a dokonce se setkáváme i s důkazy vážných lékařských zákroků – projevů soudobé (a rozhodně ne zcela primitivní) medicínské péče (Titzl, 2000).

Charitativní přístup

Vztah většinové populace ke znevýhodněným členům se samozřejmě vyvíjel, a to v jasné souvislosti s vývojem myšlenkových proudů, společenských paradigmat, filozofických názorů nebo ideologických směrů. Pohled na potřebného člověka jako na objekt **milosrdenství** byl proto nejvíce typický zejména pro křesťanský středověk, kdy postoj **ochranitelství a pomoci** vůči nemocným a postiženým jedincům přicházejí stále silněji především ze strany církve těsně propojené se státem. Objevují se dokonce řeholní řády orientované úzce na péči o takto potřebné, zakládány jsou klášterní špitály, hospice atd. Úroveň péče a pomoci však byla různá, a stejně tak i přístup pečujících osob k nemocným nebo postiženým. Škála projevů v chování společnosti k handicapovaným lidem se v tomto období rozhodně obohatila o nejednu pozitivní variantu.

Humanistický přístup

Novověk (a to už spolu s renesancí a osvícenstvím) zdůraznil dříve poněkud opomíjené tělesné stránky člověka; oproti středověké myšlence duchovního povznesení nad všechna utrpení, spojená pouze s pomíjející tělesnou schránkou a končící v naději na budoucí věčný život, nyní nastává doba, kdy jsou s až technickým zaujetím zkoumány tělesné struktury a funkce. S celkovým rozvojem **vědeckého poznání** a především medicíny nastupuje přímo **programová péče** o handicapované osoby spojená se **specializací** v přístupu k jedincům s různými druhy postižení. Nestačí už jenom poskytnout pomoc postiženému člověku, aby mohl relativně kvalitně přežít; jde o to pomoci například zrakově postiženému jedinci, aby viděl nebo alespoň dokázal bez větších obtíží smysluplně žít ve společnosti vidících. Osobnost člověka začíná být nahlížena více v **komplexu** její složky fyzické, psychické, duchovní i sociální. Právě v tomto období se setkáváme s rozsáhlým zakládáním **institucí** zaměřených na pomoc a péči o různě postižené osoby (např. ústavy, školy), řada z těchto zařízení přitom existuje na původním místě (i když ve zcela jiné podobě) dodnes.

Rehabilitační přístup

Propojování léčby s výchovou a vzděláváním bylo charakteristické zvláště pro období přelomu 19. a 20. století, u nás ve skutečnosti silně doznívalo až do konce osmdesátých let minulého století. Snaha o „re-habilitaci“ (doslova „znovu-uskocnění“) handicapovaného člověka pro život v běžné společnosti byla samozřejmě velice pokroková, měla (a vlastně doposud má) ovšem i své stinné stránky. Ten, kdo není schopen rehabilitovat se dostatečně (tedy znovu nabýt potřebných schopností

v očekávané míře a za určitou dobu), se stává příliš často objektem institucionální péče (např. umístěním do ústavního zařízení); v ideologickém prostředí druhé poloviny 20. století tak u nás majoritní společnost naprosto cíleně a programově skupiny různě postižených lidí výrazně segregovala. Následky jsou zřetelné dodnes, mimo jiné v postojích starších generací.

Preventivně-integrační přístup

Ve vyspělých zemích bylo období po 2. světové válce spojeno s výraznějším cíleným zaměřením na prevenci vzniku postižení, včetně snahy předcházet už riziku narození dítěte s vrozenou vadou nebo poruchou. Současně se začínají postupně hledat cesty k maximální možné integraci znevýhodněných osob do většinové společnosti (u nás se tato tendence projevuje nejsilněji až od počátku devadesátých let minulého století). Otevírá se tu ovšem i řada složitých otázek jak v oblasti prevence (např. eticky citlivá problematika postojů ke genetickému inženýrství nebo interrupcím), tak z hlediska přijímání handicapovaných jedinců většinovou populací (nepřipravenost většinové společnosti a nepřilíš vstřícné postoje k lidem s postižením).

Inkluzivní přístup

Podle všeho se zdá, že po mnohaletém udržování spíše segregačních tendencí ve vztahu k postiženým se naše společnost ještě nestihla vyrovnat s velmi radikálními a náhlými změnami, což se nyní projevuje při prosazování nejmodernějších trendů označovaných jako **inkluzivní přístupy**. Ty lze charakterizovat naprosto přirozeným začleňováním handicapovaných osob do běžné společnosti (resp. jejich nevyčleňováním z běžné populace). Pokud to tedy není opravdu nezbytně nutné, nejsou už ve výchově a vzdělávání nebo pracovním a společenském začleňování postižených lidí preferovány žádné speciální a nestandardní prostředky, ale spíše běžné postupy – samozřejmě v závislosti na možnostech konkrétních osob a na konkrétní situaci. Jde o víceméně globální trend – mezinárodní spolupráce a výměna zkušeností funguje také v tomto případě jako katalyzátor urychlující proces pozitivních společenských změn (u nás tento proces začal akcelerovat zvláště po vstupu do Evropské unie).

I v tomto přístupu bychom samozřejmě mohli najít určitá rizika nebo negativní momenty, žádná lepší reálná varianta soužití intaktní (nepostižené) populace s handicapovanými jedinci však v současnosti prakticky neexistuje. Znamená to tedy, že je před námi možná relativně dlouhá budoucnost, kdy se obě zmíněné skupiny budou muset aktivně učit společnému soužití, což je koneckonců vždy otázka vztahu jednoho konkrétního člověka (nepostiženého) s druhým (postiženým).

Projevy všech v minulosti převládajících přístupů společnosti k lidem s postižením můžeme zaznamenávat samozřejmě i v dnešní době. Řadu typicky **represivních** prvků (i když někdy ve skrývané podobě) nacházíme například v oblasti pracovního uplatnění těchto osob (tvorí část populace s mimořádně vysokou mírou nezaměstnanosti a vysokým rizikem pracovní diskriminace). **Charitativní** atmosféru zase navozují například populární benefiční koncerty a další tradiční akce nebo pořady doprovázené sbírkami na pomoc a podporu zlepšování kvality života handicapovaných osob. Nejsilněji se moderní pohledy obracejí k **humanistickému** přístupu, který akcentuje u postiženého člověka jeho lidskou důstojnost a individualitu.

SOUČASNÉ POJETÍ, OBSAH A CÍLE SPECIÁLNÍ PEDAGOGIKY

Při hledání optimálních přístupů k handicapovaným lidem a ve snaze vychovávat, vzdělávat a rozvíjet tyto jedince tak, aby nakonec byli schopni prožívat i navzdory různým znevýhodněním kvalitní a smysluplný život, se postupně (zejména v průběhu 20. století) vyprofiloval obor speciální pedagogiky, na kterou dnes můžeme skutečně nahlížet jako na **svébytnou vědu** s poměrně širokou, ale zřetelně vymezenou oblastí zájmu.

Speciální pedagogika je disciplína orientovaná na výchovu, vzdělávání a celkový osobnostní rozvoj znevýhodněného člověka s cílem dosáhnout co možná nejvyšší míry jeho sociální integrace, a to včetně pracovních a společenských možností a uplatnění.

Pojmy **výchova** a **vzdělávání** bývají často ještě velmi úzce spojovány s obdobím dětství a dospívání (resp. s obdobím školní docházky), ovšem současná speciální pedagogika respektuje nejmodernější trendy a věnuje se stejně intenzivně rovněž osobám dospělým a starším (tedy i seniorům); v této souvislosti se můžeme stále častěji setkávat i s termíny **speciální andragogika** a **speciální gerontagogika** (Jesenský, 2000). Trend celoživotního učení a trvalého osobnostního rozvoje se tedy handicapovaných lidí týká stejně jako všech ostatních.

Definici speciální pedagogiky někdy doplňuje zmínka, že se rovněž zaměřuje na řešení **výzkumných úkolů** vyplývajících z poslání oboru, což je samozřejmě nezbytnou součástí každé vědní disciplíny. Někteří autoři dokonce s ohledem na složitost a pestrost speciálněpedagogické teorie i praxe docházejí k názoru, že

bychom v případě speciální pedagogiky mohli hovořit nejenom o svébytné vědě, ale dokonce o celé vědní oblasti – tedy o širším systému vědních disciplín (Renoťárová, Ludíková, 2003).

Podobně jako se rozšířilo věkové rozmezí osob, které patří do oblasti zájmu speciální pedagogiky (v minulosti to byly především děti, dnes je to postižený člověk od svého narození až do smrti a v některých případech se o takového jedince začíná speciální pedagogika zajímat už v období jeho prenatálního vývoje), rozšířila se také škála a variabilita různých druhů znevýhodnění. Jestliže tedy Kocurová (2002) definovala speciální pedagogiku jako „disciplínu, která se věnuje výchově a vzdělávání jedinců s tělesným, smyslovým, řečovým, psychickým nebo sociálním postižením“ (a dnes je na místě mezi ně zařadit i jedince s tzv. **mimořádným nadáním**, které může být pro člověka z hlediska jeho sociální existence v určitých aspektech podobným handicapem jako zdravotní nebo sociální znevýhodnění), lze si představit pod jednotlivými druhy postižení takřka nepřeborné množství příběhů konkrétních lidí. V centru zájmu speciální pedagogiky totiž nestojí žádné vady, poruchy, postižení nebo handicapy, s nimiž se můžeme u lidského jedince setkat, samy o sobě; zájem tohoto oboru je soustředěn především na **člověka**, jehož životní situace je nějakým znevýhodněním ovlivněna a který ve své sociální existenci potřebuje **odbornou intervenci a vhodnou podporu** – a takových lidí stále přibývá. Speciální pedagogika není tedy vědou o postižení, ale o člověku. Patří proto jednoznačně mezi **vědy humanitní** a s humanitními disciplínami ji spojují také nejužší vazby. Přesto má speciální pedagogika mezi ostatními vědními obory poněkud zvláštní postavení, které do určité míry odpovídá zvláštnosti postavení handicapovaného člověka v lidské společnosti. Někdy se proto můžeme setkat s podceňováním speciální pedagogiky jako samostatné vědy, jindy s nepochopením či nepochopením jejímu smyslu a cílům. Stejně usilovně, jako se speciální pedagogika snaží nalézat cesty k pomoci znevýhodněným osobám, musí obhajovat i své místo mezi uznávanými a obecně respektovanými obory, které se orientují na člověka a jeho život uprostřed lidského společenství.

Cílem speciální pedagogiky je maximální rozvoj osobnosti člověka s postižením a dosažení maximální úrovně jeho socializace (Pipeková, 2006).

K dosahování svých cílů speciální pedagogika hledá a využívá stále nové směry a moderní metody, které nejen reagují na vývoj obecného vědeckého poznání a technologických možností, ale odráží se v nich také atmosféra ve společnosti, tj. vztah intaktní většiny k osobám s postižením. Stěží lze očekávat, že většinová společnost se spontánně naučí přijímat znevýhodněné členy jako plnohodnotné a plnoprávné

lidské jedince, pokud o jejich handicapu a jeho souvislostech nebude mít dostatek informací a také nebude mít příležitosti ke kontaktu, sblížení a vzájemnému poznávání. Ačkoliv to zatím nebývá příliš často otevřeně deklarováno, mezi současné cíle speciální pedagogiky musí jednoznačně patřit také **výchova a vzdělávání intaktní (nepostížené) části populace ve vztahu k lidem s postižením**. Měla by tomu napomoci i **výchova k prosocialitě** (častěji pod názvem **etická výchova**), která se začíná prosazovat už v základním vzdělávání jako jedno z důležitých témat osobnostně sociálního rozvoje.

VÝVOJ A PROFILACE OBORU SPECIÁLNÍ PEDAGOGIKA

Jak už bylo uvedeno, speciální pedagogika je vědou relativně velmi mladou. Za jednu z historicky nejvýznamnějších osobností tohoto oboru u nás je považován profesor **Miloš Sovák** (1905–1989), původně lékař (specialista na otorinolaryngologii a foniatrii), zakladatel České logopedické společnosti a také první vedoucí katedry speciální pedagogiky na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Přestože řada jeho východisek a předpokladů (založených takřka bezvýhradně na tehdy velice moderní teorii reflexního okruhu) byla již překonána, ovlivnil vývoj speciální pedagogiky ve své době rozhodujícím způsobem nejen v oblasti teorie, ale i prakticky (například prosadil bezplatné přidělování sluchadel pro osoby s vadami sluchu a možnost psaní levou rukou u levorukých žáků základních škol, nebo připravoval asistenty pro vykonávání praktické logopedické péče).

Sovák samozřejmě vycházel z činnosti mnoha svých předchůdců a měl také řadu spolupracovníků, kteří napomohli tomu, aby se jednotlivé speciálněpedagogické disciplíny mohly vyprofilovat až do té podoby, ve které dnes existují. Zásadní východiska bychom našli už na přelomu 19. a 20. století, kdy se pedagogické myšlení zaměřuje na celistvou osobnost dítěte a jeho vztahy a objevuje se nová disciplína s názvem **pedologie**. Nemálo dětí se i v té době vymykalo běžně přijatelným normám. Na ně se později začala orientovat tzv. **pedopatologie**, v níž se jako významná osobnost prosadil profesor **František Čáda** (1865–1918). Odtud byl pak už jenom krůček k oboru, který se pokoušel léčit a napravovat nedostatky u znevýhodněných dětí; ke slovu se tehdy dostala **nápravná (resp. léčebná) pedagogika**, u nás reprezentovaná především **Janem Maurerem** (1878–1937) a **Josefem Zemanem** (1867–1961). V té době se začala budovat síť speciálního školství, která byla v poválečném období do značné míry ovlivněna myšlením prosovětského systému. Stejný vliv přinesl do našich krajů také termín **defektologie**, ovšem navzdory

všem pojmovým posunům se v sedmdesátých letech nakonec Sovák při definování rámce celého oboru přiklonil k termínu **speciální pedagogika**. Síť speciálních škol se přitom až do konce osmdesátých let označovala poněkud komplikovaně jako „školy pro děti a mládež vyžadující zvláštní péči“.

Název oboru **speciální pedagogika** nemá dodnes jednotnou mezinárodní podobu; v některých zemích bývá stále označována jako **nápravná** nebo **léčebná pedagogika**, příp. **speciální výchova a vzdělávání** (*special education*), jinde není tento obor ani systematicky uceleně strukturován. Ve většině zemí však existuje jednoznačná snaha uskutečňovat ve vztahu k postiženým lidem podobné záměry, které jsme již uvedli jako cíle speciální pedagogiky.

Strukturování oboru speciální pedagogiky

Miloš Sovák je kromě jiného také autorem koncepce rozdělení speciální pedagogiky na jednotlivé **oblasti**, tzv. **pedie**, které se věnují různým druhům postižení osob (viz tabulku 1). Dnes využívá speciální pedagogika i několik dalších možných dělení, žádná jiná struktura tohoto oboru však zatím u nás nenašla takovou odezvu v odborné diskusi, která by systém pedií překonala a zcela nahradila (z velké části je to jistě dáno právě značnou specifičností v přístupu k osobám s různými druhy postižení).

Tab. 1 Rozdělení oborů speciální pedagogiky (pedií) podle druhů postižení klientů

Obory speciální pedagogiky	Druhy postižení
Somatopedie	tělesná postižení, dlouhodobá onemocnění
Tyflopedie (oftalmopedie)	zrakové postižení
Surdopedie (akupedie)	sluchové postižení
Psychopedie	mentální postižení (příp. psychické poruchy včetně pervazivních)
Logopedie	narušená komunikační schopnost (vady a poruchy řeči)
Etopedie	poruchy chování a sociální deviace
Speciální pedagogika osob s dílčími nedostatky	specifické poruchy učení, projevy LMD (včetně syndromů ADD, ADHD) atd.
Speciální pedagogika osob s kombinovaným postižením (s více vadami)	kombinace dvou a více druhů postižení

Další možnou variantou je například členění speciální pedagogiky podle věkových kategorií klientů na speciální pedagogiku předškolního věku, školního věku, dospělých (speciální andragogika) a seniorů (speciální gerontagogika). V USA a některých dalších zemích se můžeme setkat navíc se speciální pedagogikou orientovanou na **mimořádně nadané jedince**, kteří se dostávají do zorného pole speciální pedagogiky nově i u nás.

MEZIOBOROVÉ VZTAHY A INTERDISCIPLINÁRNÍ SPOLUPRÁCE V PŘÍSTUPU KE ZNEVÝHODNĚNÝM OSOBÁM

Když jsme zařadili speciální pedagogiku mezi humanitní obory, naznačili jsme také její úzké vazby na ostatní – nejenom tedy na humanitní vědní disciplíny. Nikoho jistě nepřekvapí, že se ve speciální pedagogice musíme opírat o poznatky z **biologie člověka**, **medicíny** (historicky speciální pedagogika z medicíny vlastně vychází; kromě jiného také usilovala o nápravu a léčbu vad a poruch, přičemž mnozí průkopníci speciální pedagogiky vyšli ze své původní lékařské profese), **psychologie** (obě disciplíny se vyvíjely historicky velmi podobně a od počátku byly také odborně provázány), **sociologie** (kdykoliv se zabýváme vztahy mezi členy společnosti, hledáme jejich zákonitosti a chceme je jakkoliv ovlivňovat, ocitáme se na sociologické půdě) a **filozofie** (všechny postoje a názory si každý z nás formuje na základě vlastní životní filozofie – tedy i pohled na lidi s postižením a své postoje k těmto osobám).

Nesmíme ovšem zapomenout ani na obory, které se speciální pedagogikou zdánlivě vůbec nesouvisejí, ačkoliv opak je pravdou. Zmínit můžeme například **ekonomii** (výchova, vzdělávání, ale i všechna integrační opatření ve prospěch handicapovaných osob jsou závislé na finančním zajištění), **právo** (bez dostatečné legislativní podpory je kvalitní život postižených lidí v běžné společnosti těžší myslitelný) nebo některé **technické disciplíny** (specifickým oborem s velmi dlouhou tradicí je např. **protetika**, ale uvést bychom mohli také **kybernetiku** a **informatiku**: jestliže dnes totiž počítače usnadňují život většině z nás, o lidech s handicapem to mnohdy platí dvojnásob).

Složitější je vztah mezi **speciální pedagogikou** a **pedagogikou**. Jakkoliv jsou úzce historicky i obsahově spřízněné (nejenom co do názvu) a v odborné literatuře nacházíme vyvážená a kompromisní pojetí jejich vztahu (např. Pipeková, 2006), jistě není chybou označit speciální pedagogiku za zcela svébytný vědní obor (nikoliv tedy pouze za jednu z pedagogických disciplín), který má s obecnou pedagogikou

mnoho společného, v mnohém však musí stát na vlastních základech. Uvažujme proto o speciální pedagogice jako o jedinečném a plnohodnotném oboru s relativně mladou historií, postupně rozpracovávanou teorií a rozhodně velmi bohatou praxí.

Stejně jako je speciální pedagogika všemi uvedenými i mnoha dalšími vědami obohacována a čerpá z jejich poznatků, má také sama co nabídnout a je nenahraditelným přínosem všude tam, kde jde o člověka s handicapem.

Pokud kterákoliv věda zasahuje svou činností do běžných životů většiny jedinců ve společnosti, musí zcela pochopitelně ovlivňovat i životy lidí s postižením, a lze proto předpokládat alespoň potenciálně její interdisciplinární spolupráci se speciální pedagogikou.

POUŽITÁ LITERATURA

JESENSKÝ, J. *Andragogika a gerontagogika handicapovaných*. Praha: Karolinum, 2000. ISBN 80-7184-823-9.

KOCUROVÁ, M. *Speciální pedagogika pro pomáhající profese*. Plzeň: ZČU, 2002. ISBN 80-7082-844-7.

LECHTA, V. (ed.). *Základy inkluzivní pedagogiky: dítě s postižením, narušením a ohrožením ve škole*. Praha: Portál, 2010. ISBN 978-80-7367-679-7.

PIPEKOVÁ, J. (ed.). *Kapitoly ze speciální pedagogiky*. Brno: Paido, 2006. ISBN 80-7351-120-0.

RENOTIÉROVÁ, M., LUDÍKOVÁ, L. *Speciální pedagogika*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2003. ISBN 80-244-0873-2.

TITZL, B. *Postižený člověk ve společnosti*. Praha: UK, 2000. ISBN 80-86039-90-0.